

Repertoriul jurisprudenței

HOTĂRÂREA CURȚII (Camera a patra)

4 iulie 2024*

„Trimitere preliminară – Clauze abuzive în contractele încheiate cu consumatorii – Directiva 93/13/CEE – Contracte de împrumut ipotecar – Clauze care limitează variația ratelor dobânzii – Clauze numite «prag» – Acțiune colectivă în încetarea utilizării acestor clauze și în restituirea sumelor plătite cu acest titlu, care implică un număr mare de profesioniști și de consumatori – Caracter clar și inteligibil al clauzelor menționate – Noțiunea de «consumator mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat»”

În cauza C-450/22,

având ca obiect o cerere de decizie preliminară formulată în temeiul articolului 267 TFUE de Tribunal Supremo (Curtea Supremă, Spania), prin decizia din 29 iunie 2022, primită de Curte la 6 iulie 2022, în procedura

Caixabank SA, succesoare în drepturi a Bankia SA și a Banco Mare Nostrum SA,

Caixa Ontinyent SA,

Banco Santander SA, succesoare în drepturi a Banco Popular Español SA și a Banco Pastor SA,

Targobank SA,

Credifimo SAU,

Caja Rural de Teruel SCC,

Caja Rural de Navarra SCC,

Cajasiete Caja Rural SCC,

Caja Rural de Jaén, Barcelona și Madrid SCC,

Caja Laboral Popular SCC (Kutxa),

Caja Rural de Asturias SCC,

Arquia Bank SA, fostă Caja de Arquitectos SCC,

Nueva Caja Rural de Aragón SCC,

* Limba de procedură: spaniola.

Caja Rural de Granada SCC,

Caja Rural de del Sur SCC,

Caja Rural de Albacete, Ciudad Real și Cuenca SCC (Globalcaja),

Caja Rural Central SCC,

Caja Rural de Extremadura SCC,

Caja Rural de Zamora SCC,

Unicaja Banco SA, succesoare în drepturi a Liberbank SA și a Banco Castilla la Mancha SA,

Banco Sabadell SA,

Banca March SA,

Ibercaja Banco SA,

Banca Puyo SA

împotriva

Asociación de Usuarios de Bancos, Cajas de Ahorros y Seguros de España (ADICAE),

M.A.G.G.,

M.R.E.M.,

A.B.C.,

Óptica Claravileo SL,

A.T.M.,

F.A.C.,

A.P.O.,

P.S.C.,

J.V.M.B., în calitate de succesor al C.M.R.,

CURTEA (Camera a patra),

compusă din domnul C. Lycourgos, președinte de cameră, doamna O. Spineanu-Matei (raportoare), domnii J.-C. Bonichot și S. Rodin și doamna L. S. Rossi, judecători,

avocat general: doamna L. Medina,

grefier: doamna L. Carrasco Marco, administratoare,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 28 septembrie 2023,

luând în considerare observațiile prezentate:

- pentru Caixabank SA, succesoare a Bankia SA și a Banco Mare Nostrum SA, de J. Gutiérrez de Cabiedes Hidalgo de Caviedes și E. Valencia Ortega, abogados;
- pentru Banco Santander SA, succesoare a Banco Popular Español SA și a Banco Pastor SA, de J. M. Rodríguez Cárcamo și A. M. Rodríguez Conde, abogados;
- pentru Targobank SA, de D. Machado Rubiño și J. Pérez de la Cruz Oña, abogados;
- pentru Caja Rural de Teruel SCC, de J. López Torres, abogado;
- pentru Caja Rural de Navarra SCC, de J. Izquierdo Jiménez și M. Robles Cháfer, abogados, și M. Sánchez-Puelles González-Carvajal, procurador;
- pentru Caja Rural de Jaén, Barcelona y Madrid SCC, de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Caja Rural de Asturias SCC, de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Arquia Bank SA, de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Nueva Caja Rural de Aragón SCC, de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Caja Rural de Granada SCC, de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Caja Rural del Sur SCC, de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Caja Rural de Albacete, Ciudad Real y Cuenca SCC (Globalcaja), de R. Monsalve del Castillo, I. Moreno-Tapia Rivas și E. Portillo Cabrera, abogados, și M. Moreno de Barreda Rovira, procuradora;
- pentru Caja Rural Central SCC, Caja Rural de Extremadura SCC și Caja Rural de Zamora SCC, de J. López Torres, abogado;
- pentru Unicaja Banco SA, succesoare a Liberbank SA și a Banco Castilla-La Mancha SA, de M. Á. Cepero Aránguez și C. Vendrell Cervantes, abogados;
- pentru Banco Sabadell SA, de G. Serrano Fenollosa, R. Vallina Hoset și M. Varela Suárez, abogados;

- pentru Ibercaja Banco S.A., de S. Centeno Huerta și C. González Silvestre, abogadas;
- pentru Asociación de Usuarios de Bancos, Cajas de Ahorros y Seguros de España (Adicae), de V. Cremades Erades, K. Fábregas Márquez și J. F. Llanos Acuña, abogados, și M. del M. Villa Molina, procuradora;
- pentru guvernul spaniol, de L. Aguilera Ruiz și A. Pérez-Zurita Gutiérrez, în calitate de agenți;
- pentru guvernul polonez, de B. Majczyna și S. Żyrek, în calitate de agenți;
- pentru guvernul portughez, de P. Barros da Costa, A. Cunha și L. Medeiros, în calitate de agenți;
- pentru Comisia Europeană, de J. Baquero Cruz, N. Ruiz García și I. Galindo Martín, în calitate de agenți,

după ascultarea concluziilor avocatei generale în ședința din 18 ianuarie 2024,

pronunță prezenta

Hotărâre

- 1 Cererea de decizie preliminară privește interpretarea articolului 4 alineatele (1) și (2) și a articolului 7 alineatul (3) din Directiva 93/13/CEE a Consiliului din 5 aprilie 1993 privind clauzele abuzive în contractele încheiate cu consumatorii (JO 1993, L 95, p. 29, Ediție specială, 15/vol. 2, p. 273).
- 2 Această cerere a fost formulată în cadrul unui litigiu între Caixabank SA, succesoare în drepturi a Bankia SA și a Banco Mare Nostrum SA, Caixa Ontinyent SA, Banco Santander SA, succesoare în drepturi a Banco Popular Español SA și a Banco Pastor SA, Targobank SA, Credifimo SAU, Caja Rural de Teruel SCC, Caja Rural de Navarra SCC, Cajasiete Caja Rural SCC, Caja Rural de Jaén, Barcelona y Madrid SCC, Caja Laboral Popular SCC (Kutxa), Caja Rural de Asturias SCC, Arquia Bank SA, fostă Caja de Arquitectos SCC, Nueva Caja Rural de Aragón SCC, Caja Rural de Granada SCC, Caja Rural del Sur SCC, Caja Rural de Albacete, Ciudad Real y Cuenca SCC (Globalcaja), Caja Rural Central SCC, Caja Rural de Extremadura SCC, Caja Rural de Zamora SCC, Unicaja Banco SA, succesoare în drepturi a Liberbank SA și a Banco Castilla La-Mancha SA, Banco Sabadell SA, Banca March SA, Ibercaja Banco SA și Banca Puyo SA, pe de o parte, și Asociación de Usuarios de Bancos, Cajas de Ahorros y Seguros de España (Adicae), o asociație spaniolă a utilizatorilor băncilor, caselor de economii și companiilor de asigurări, M.A.G.G., M.R.E.M., A.B.C., Óptica Claravileo SL, A.T.M., F.A.C., A.P.O., P.S.C. și J.V.M.B., în calitate de succesor al C.M.R., pe de altă parte, în legătură cu încetarea unei clauze care figurează în condițiile generale ale contractelor de împrumut ipotecar încheiate de aceste instituții de credit și cu restituirea sumelor plătite cu acest titlu de acești utilizatori.

Cadrul juridic

Dreptul Uniunii

3 Al douăzeci și treilea considerent al Directivei 93/13 are următorul cuprins:

„întrucât persoanele sau organizațiile, în cazul în care sunt considerate, în temeiul legislației unui stat membru, ca având un interes legitim în acest domeniu, trebuie să aibă posibilitatea de a ataca clauzele contractului care au fost redactate pentru a fi utilizate în general în contractele încheiate cu consumatorii și în special [...] clauzel[e] abuzive, fie în fața unui autorități judiciare, fie în fața unei autorități administrative care are competența de a decide cu privire la reclamații sau de a iniția procedurile legale corespunzătoare; întrucât această posibilitate nu implică, cu toate acestea, verificarea prealabilă a condițiilor generale utilizate în anumite sectoare economice”.

4 În conformitate cu articolul 2 din această directivă:

„În sensul prezentei directive:

[...]

(b) «consumator» înseamnă: orice persoană fizică ce, în cadrul contractelor reglementate de prezenta directivă, acționează în scopuri care se află în afara activității sale profesionale”.

5 Potrivit articolului 4 din directiva menționată:

„(1) Fără să aducă atingere articolului 7, caracterul abuziv al unei clauze contractuale se apreciază luând în considerare natura bunurilor sau a serviciilor pentru care s-a încheiat contractul și raportându-se, în momentul încheierii contractului, la toate circumstanțele care însoțesc încheierea contractului și la toate clauzele contractului sau ale unui alt contract de care acesta depinde.

(2) Aprecierea caracterului abuziv al clauzelor nu privește nici definirea obiectului contractului, nici caracterul adecvat al prețului sau remunerației, pe de o parte, față de serviciile sau de bunurile furnizate în schimbul acestora, pe de altă parte, în măsura în care aceste clauze sunt exprimate în mod clar și inteligibil.”

6 Articolul 5 din aceeași directivă prevede:

„În cazul contractelor în care toate clauzele sau o parte a acestora sunt prezentate consumatorului în scris, acestea trebuie întotdeauna redactate într-un limbaj clar și inteligibil. În cazul în care există îndoieli cu privire la sensul unei clauze, prevalează interpretarea cea mai favorabilă pentru consumator. Această normă de interpretare nu se aplică în contextul procedurilor prevăzute la articolul 7 alineatul (2).”

7 Potrivit articolului 7 din Directiva 93/13:

„(1) Statele membre se asigură că, în interesul consumatorilor și al concurenților, există mijloace adecvate și eficiente pentru a preveni utilizarea în continuare a clauzelor abuzive în contractele încheiate cu consumatorii de către vânzători sau furnizori [a se citi «profesioniști»].

(2) Mijloacele menționate la alineatul (1) cuprind dispozițiile în conformitate cu care persoanele sau organizațiile care au, în temeiul legislației interne, un interes legitim în protecția consumatorilor pot introduce o acțiune în justiție sau în fața organismelor administrative competente, în conformitate cu legislația internă în cauză, pentru a obține o decizie care să stabilească dacă clauzele contractuale elaborate pentru a fi utilizate în general sunt abuzive, astfel încât să poată aplica mijloace adecvate și eficiente pentru a preveni utilizarea acestor clauze în continuare.

(3) Cu respectarea legislației interne, acțiunile menționate la alineatul (2) pot fi îndreptate, separat sau în ansamblu, împotriva unui număr de vânzători sau furnizori din același sector economic sau împotriva asociațiilor acestora care utilizează sau recomandă utilizarea aceluiași clauze contractuale generale sau a unor clauze similare.”

Dreptul spaniol

Legea nr. 7/1998

- 8 Ley 7/1998 sobre condiciones generales de la contratación (Legea 7/1998 privind condițiile generale ale contractelor) din 13 aprilie 1998 (BOE nr. 89 din 14 aprilie 1998, p. 12304) prevede la articolul 12:

„1. Este posibilă introducerea acțiunilor în încetare și în restituire împotriva utilizării sau a recomandării de a utiliza condiții generale contrare dispozițiilor prezentei legi sau altor dispoziții imperative sau prohibitive.

2. Acțiunea în încetare are ca obiect obținerea unei hotărâri prin care pârâtul este obligat să elimine din condițiile sale generale orice condiții declarate nule și să se abțină pe viitor de la utilizarea acestor condiții, stabilind și precizând, dacă este cazul, conținutul contractului care trebuie considerat valid și obligatoriu.

La acțiunea în încetare pot fi conexe, cu titlu accesoriu, acțiunea privind restituirea sumelor percepute în aplicarea condițiilor vizate de hotărâre, precum și acțiunea în repararea prejudiciilor cauzate de aplicarea unor astfel de condiții.

[...]”

- 9 Conform articolului 17 din această lege:

„1. Acțiunea în încetare este posibilă împotriva oricărui profesionist care utilizează condiții generale declarate nule.

[...]

4. Acțiunile prevăzute la alineatele precedente pot fi introduse în comun împotriva mai multor profesioniști care își desfășoară activitatea în același sector economic sau împotriva asociațiilor acestora care utilizează sau recomandă utilizarea unor condiții generale identice, declarate nule.”

Decretul legislativ regal 1/2007

- 10 Real Decreto Legislativo 1/2007 por el que se aprueba el texto refundido de la Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios y otras leyes complementarias (Decretul legislativ regal 1/2007 privind aprobarea textului consolidat al Legii generale privind protecția consumatorilor și a utilizatorilor și al altor legi complementare) din 16 noiembrie 2007 (BOE nr. 287 din 30 noiembrie 2007, p. 49181), cu modificările ulterioare, prevede la articolul 53:

„Acțiunea în încetare are ca obiect obligarea pârâtului la încetarea comportamentului său ori la evitarea repetării comportamentului respectiv în viitor. În plus, acțiunea poate fi exercitată pentru a interzice orice comportament care a încetat la momentul introducerii acțiunii în cazul în care există suficiente indicii potrivit cărora comportamentul se poate repeta oricând.

În sensul dispozițiilor prezentului capitol, orice recomandare în favoarea utilizării unor clauze abuzive este de asemenea considerată drept comportament contrar legislației în materie de clauze abuzive.

La orice acțiune în încetare se pot conecta, cu condiția ca acțiunea privind anularea sau declararea nulității să fie introdusă, acțiunea în neîndeplinirea obligațiilor, acțiunea în rezoluțiunea sau rezilierea contractului și acțiunea în restituirea sumelor percepute în temeiul comportamentelor, al clauzelor sau al condițiilor generale care au fost declarate abuzive sau netransparente, precum și acțiunea în repararea prejudiciilor cauzate prin aplicarea unor astfel de clauze sau practici. Instanța sesizată cu acțiunea principală, și anume acțiunea în încetare prevăzută de normele de procedură, soluționează și această acțiune accesorie conexasă.”

Litigiul principal și întrebările preliminare

- 11 La 15 noiembrie 2010, Adicae a sesizat Juzgado de lo Mercantil n° 11 de Madrid (Tribunalul Comercial nr. 11 din Madrid, Spania) cu o acțiune colectivă în încetare împotriva a 44 de instituții de credit, care viza o așa-numită clauză-„prag” ce figura în condițiile generale ale contractelor de împrumut ipotecar utilizate de aceste instituții de credit și care prevedea o rată minimă sub care nu se putea diminua rata variabilă a dobânzii (denumită în continuare „clauza-prag”), precum și în restituirea sumelor plătite în temeiul acestei clauze de consumatorii în cauză. Ulterior, această acțiune a fost extinsă de două ori, astfel încât 101 instituții de credit au fost în cele din urmă acționate în justiție. În urma difuzării în mass-media spaniolă a trei somații, 820 de consumatori s-au înfățișat individual în litigiul principal în susținerea concluziilor Adicae.
- 12 Juzgado de lo Mercantil n° 11 de Madrid (Tribunalul Comercial nr. 11 din Madrid) a admis acțiunea pentru 98 dintre cele 101 instituții de credit acționate în fața sa. În privința acestor instituții, instanța menționată a constatat nulitatea clauzei-prag, a dispus încetarea utilizării acestei clauze și a declarat continuitatea contractelor de împrumut ipotecar în cauză. Aceasta a obligat de asemenea instituțiile respective să ramburseze sumele primite în mod nejustificat în temeiul clauzei menționate începând de la 9 mai 2013, data publicării hotărârii nr. 241/2013 a Tribunal Supremo (Curtea Supremă, Spania) prin care acesta din urmă a decis că constatarea nulității unei clauze-prag producea efecte *ex nunc*.
- 13 Audiencia Provincial de Madrid (Curtea Provincială din Madrid, Spania) a respins aproape în totalitate apelurile declarate de instituțiile condamnate în primă instanță.

- 14 Această instanță a precizat criteriile potrivit cărora controlul caracterului transparent al unei clauze-prag trebuia efectuat în cadrul unei acțiuni colective și a statuat astfel că, la examinarea modelelor standard de contracte de împrumut ipotecar utilizate de instituțiile de credit, trebuia să se verifice dacă aceste instituții s-au comportat astfel încât să ascundă sau să disimuleze „efectul economico-patrimonial” al unei asemenea clauze. O asemenea ocultare sau disimulare se produce, potrivit instanței menționate, atunci când unitățile respective nu prezintă și nu acordă acestei clauze același nivel de importanță cu cel rezervat celorlalte clauze cărora consumatorul mediu le acordă în general atenție, acesta din urmă considerând că celelalte clauze, referitoare la indicele de referință, la diferența care trebuie adăugată la indicele respectiv sau la durata rambursării în cauză, determină costurile contractului încheiat.
- 15 Audiencia Provincial de Madrid (Curtea Provincială din Madrid) a identificat de asemenea anumite comportamente ale instituțiilor de credit în cauză care atestă o asemenea intenție de ocultare sau de disimulare. Intră în sfera acestor comportamente, potrivit instanței menționate, prezentarea de către aceste instituții a clauzei-prag ca fiind legată de noțiuni care nu au legătură cu prețul contractului de împrumut ipotecar în cauză sau cu împrejurări susceptibile să determine o reducere a acestui preț, creând în acest mod impresia că efectul minim al fluctuației ratei dobânzii de referință este supus anumitor condiții sau cerințe care vor face dificilă punerea în aplicare a unei astfel de clauze, prezentarea clauzei-prag la mijlocul sau la sfârșitul unor considerații lungi având legătură mai întâi cu alte puncte și în care o atare clauză este menționată doar pe scurt, fără a fi evidențiată, așa încât atenția consumatorului mediu ar fi deturnată de la aceasta, sau prezentarea acestei clauze împreună cu clauze de limitare ascendentă a ratei dobânzii variabile (clauze numite „clauze-prag”) pentru ca atenția acestui consumator să fie focalizată asupra aparentei asigurări privind posibilitatea de a beneficia de un prag împotriva creșterii ipotetice a indicelui de referință și să fie deturnată astfel de la importanța pragului minim stipulat.
- 16 Instituțiile de credit ale căror apeluri au fost respinse au sesizat Tribunal Supremo (Curtea Supremă), care este instanța de trimitere, cu căi extraordinare de atac pentru viciu de procedură și cu recursuri împotriva hotărârii pronunțate în apel.
- 17 Această instanță arată că litigiul principal ridică două problematici juridice de aceeași importanță. Prima privește aspectul dacă o acțiune colectivă constituie o cale procedurală adecvată pentru examinarea caracterului transparent al clauzelor-prag, examinare care ar necesita, potrivit jurisprudenței Curții, o apreciere concretă a tuturor împrejurărilor care însoțesc încheierea unui contract, precum și a informațiilor precontractuale furnizate consumatorului vizat. O asemenea problemă s-ar dovedi cu atât mai pertinentă atunci când, la fel ca în situația în discuție în litigiul principal, acțiunea colectivă introdusă nu vizează o singură instituție de credit, ci privește toate instituțiile de credit din sistemul bancar dintr-o țară al căror unic numitor comun constă în utilizarea în contractele lor de împrumut ipotecar cu o rată variabilă a unor clauze-prag al căror conținut variază mai mult sau mai puțin.
- 18 Instanța de trimitere menționează jurisprudența sa în această privință și precizează printre altele că a efectuat un control al caracterului transparent al clauzelor-prag în cadrul unei acțiuni colective, în special în cauza în care a pronunțat hotărârea 241/2013 din 9 mai 2013, luând drept criteriu de referință percepția consumatorului mediu și ținând seama de caracteristicile modelelor standardizate ale „contractelor de masă” vizate. Această instanță arată însă că în aceste cazuri acțiunea colectivă intentată era îndreptată împotriva unei singure instituții de credit sau împotriva unui număr foarte limitat de instituții de credit, astfel încât era mai ușor să se standardizeze practicile și clauzele în discuție.

- 19 În schimb, instanța de trimitere precizează că în speță, potrivit statisticilor Banco de España (Banca Spaniei), sunt vizate milioane de contracte de împrumut ipotecar, care ar conduce la o multitudine de redactări și de formulări ale clauzelor-prag. În plus, această instanță arată că aceste clauze au fost utilizate în mod legal într-o perioadă cuprinsă între luna decembrie 1989 și luna iunie 2019, astfel încât ele au fost supuse unor reglementări succesive, în timp ce aprecierea caracterului abuziv al unei clauze contractuale trebuie să se raporteze la momentul încheierii contractului.
- 20 În consecință, instanța de trimitere consideră că, atunci când o acțiune colectivă este introdusă împotriva unui număr considerabil de instituții de credit, vizează utilizarea unor clauze-prag pentru o perioadă foarte lungă, în conformitate cu reglementări succesive, și nu permite verificarea informațiilor precontractuale furnizate în fiecare caz consumatorilor vizați, este extrem de dificil să se efectueze un control al caracterului transparent al acestor clauze, în temeiul articolului 7 alineatul (3) din Directiva 93/13.
- 21 A doua problematică ridicată de instanța de trimitere privește dificultatea de a caracteriza consumatorul mediu într-o cauză precum cauza principală. În această privință, instanța menționată precizează că, deși Curtea se referă în jurisprudența sa la consumatorul mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat (Hotărârea din 3 martie 2020, Gómez del Moral Guasch, C-125/18, EU:C:2020:138, punctul 51), nivelul de atenție al unui consumator poate varia în funcție de mai mulți factori, în special de normele naționale sau sectoriale în materie de publicitate sau chiar de elementele de limbaj utilizate în informațiile comerciale furnizate.
- 22 În cauza principală, clauzele-prag se adresau unor diferite categorii specifice de consumatori, și anume, printre altele, consumatori care au preluat împrumuturi ipotecare încheiate de dezvoltatori imobiliari, consumatori care fac parte din programe de finanțare a locuințelor sociale sau de acces la locuințe publice în funcție de anumite categorii de vârstă sau consumatori care au avut acces la împrumuturi în regim special ca urmare a profesiei lor, astfel încât ar fi dificil să se aplice noțiunea de „consumator mediu” pentru a se examina caracterul transparent al acestor clauze.
- 23 În aceste împrejurări, Tribunalul Supremo (Curtea Supremă) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:
- „1) Articolul 4 alineatul (1) din Directiva 93/13/CEE, atunci când se referă la circumstanțele care însoțesc încheierea contractului, și articolul 7 alineatul (3) din aceeași directivă, atunci când se referă la clauze similare, permite aprecierea abstractă, în vederea efectuării controlului transparenței în cadrul unei acțiuni colective, a unor clauze utilizate de peste o sută de instituții financiare în milioane de contracte bancare, fără a se ține seama de nivelul informațiilor precontractuale oferite cu privire la sarcina juridică și economică a clauzei sau de alte circumstanțe care existau în fiecare caz concret la momentul încheierii contractului?
- 2) Este compatibil cu articolul 4 alineatul (2) și cu articolul 7 alineatul (3) din [Directiva 93/13] faptul că se poate efectua un control abstract al transparenței din perspectiva consumatorului mediu în cazul în care mai multe oferte de contracte se adresează unor grupuri specifice diferite de consumatori sau în cazul în care au existat numeroase entități care au prevăzut clauzele în contract, cu domenii de activitate foarte diferite din punct de vedere economic și geografic, pentru o perioadă îndelungată în care aceste clauze au devenit din ce în ce mai cunoscute de către public?”

Cu privire la întrebările preliminare

Cu privire la prima întrebare

- 24 Prin intermediul primei întrebări, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolul 4 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13 trebuie interpretate în sensul că permit unei instanțe naționale să efectueze controlul caracterului transparent al unei clauze contractuale în cadrul unei proceduri colective îndreptate împotriva a numeroși profesioniști din același sector economic și care implică un număr foarte mare de contracte.
- 25 În această privință, este necesar să se observe de la bun început că, în sistemul de protecție pus în aplicare prin Directiva 93/13, consumatorii își pot valorifica drepturile recunoscute de această directivă atât prin intermediul unei acțiuni individuale, cât și prin intermediul unei acțiuni colective.
- 26 În paralel cu dreptul subiectiv al unui consumator de a sesiza o instanță pentru a se efectua examinarea caracterului abuziv al unei clauze dintr-un contract la care este parte, mecanismul prevăzut la articolul 7 alineatul (2) din Directiva 93/13 permite statelor membre să instituie un control al clauzelor abuzive care figurează în contracte-tip prin intermediul acțiunilor în încetare inițiate în interesul public de asociații de protecție a consumatorilor (a se vedea în acest sens Hotărârea din 14 aprilie 2016, Sales Sinués și Drame Ba, C-381/14 și C-385/14, EU:C:2016:252, punctul 21).
- 27 Potrivit articolului 7 alineatul (3) din Directiva 93/13, cu respectarea legislației interne, asemenea acțiuni colective pot fi îndreptate, separat sau împreună, împotriva unui număr de profesioniști din același sector economic sau împotriva asociațiilor acestora care utilizează sau recomandă utilizarea aceluiași clauze contractuale generale sau a unor clauze similare.
- 28 Deși drepturile recunoscute de Directiva 93/13 pot fi astfel exercitate prin intermediul unei acțiuni individuale sau al unei acțiuni colective, aceste acțiuni au, în cadrul acestei directive, obiecte și efecte juridice diferite (a se vedea în acest sens Hotărârea din 14 aprilie 2016, Sales Sinués și Drame Ba, C-381/14 și C-385/14, EU:C:2016:252, punctul 30).
- 29 Astfel, în ceea ce privește acțiunile individuale, situația de inegalitate care există între un consumator și profesionistul în cauză, pe care se întemeiază sistemul de protecție instituit prin Directiva 93/13, necesită o intervenție pozitivă din partea instanței naționale, care este obligată să aprecieze din oficiu caracterul abuziv al unei clauze contractuale ținând seama, după cum impune articolul 4 alineatul (1) din această directivă, de natura bunurilor sau a serviciilor pentru care s-a încheiat contractul respectiv și raportându-se, la data încheierii acestui contract, la toate circumstanțele care însoțesc această încheiere, precum și la toate celelalte clauze ale contractului menționat sau ale unui contract de care depinde acesta (a se vedea în acest sens Hotărârea din 14 aprilie 2016, Sales Sinués și Drame Ba, C-381/14 și C-385/14, EU:C:2016:252, punctele 21-24, precum și jurisprudența citată).
- 30 În schimb, astfel cum rezultă din însuși modul de redactare a articolului 4 alineatul (1) din Directiva 93/13, luarea în considerare a tuturor circumstanțelor concrete care însoțesc încheierea unui contract, care caracterizează acțiunile individuale, nu aduce atingere aplicării articolului 7 din această directivă și, prin urmare, nu trebuie să împiedice exercitarea unei acțiuni colective.

- 31 În această privință, Curtea a statuat deja că natura preventivă și obiectivul de descurajare ale acțiunilor în încetare introduse de persoanele sau de organizațiile care au un interes legitim în protecția consumatorilor, prevăzute la articolul 7 alineatul (2) din Directiva 93/13, precum și independența acestor acțiuni în raport cu orice conflict individual concret implică posibilitatea exercitării unor astfel de acțiuni chiar dacă clauzele a căror interdicție este cerută nu ar fi fost utilizate în contracte determinate (a se vedea în acest sens Hotărârea din 14 aprilie 2016, Sales Sinués și Drame Ba (C-381/14 și C-385/14, EU:C:2016:252, punctul 29 și jurisprudența citată).
- 32 În ceea ce privește în special raportul dintre acțiunile individuale și acțiunile colective, trebuie amintit că, în lipsa armonizării în Directiva 93/13 a mijloacelor procedurale care reglementează acest raport, revine fiecărei ordini juridice interne atribuția de a stabili astfel de reguli în temeiul principiului autonomiei procedurale a statelor membre, cu condiția însă ca acestea să nu fie mai puțin favorabile decât cele aplicabile unor situații similare supuse dreptului intern (principiul echivalenței) și să nu facă imposibilă în practică sau excesiv de dificilă exercitarea drepturilor conferite consumatorilor de dreptul Uniunii (principiul efectivității) (a se vedea în acest sens Hotărârea din 14 aprilie 2016, Sales Sinués și Drame Ba (C-381/14 și C-385/14, EU:C:2016:252, punctul 32 și jurisprudența citată). Aceste norme nu pot, așadar, să aducă atingere exercitării efective a posibilității de a alege, care este oferită consumatorilor în Directiva 93/13, să își valorifice drepturile fie prin intermediul unei acțiuni individuale, fie prin intermediul unei acțiuni colective, fiind reprezentați de o organizație care are un interes legitim să îi protejeze.
- 33 În speță, este necesar să se observe că instanța de trimitere ridică problema măsurii în care o acțiune colectivă constituie un mecanism jurisdicțional adecvat care permite să se efectueze controlul caracterului transparent al unei clauze-prag care figurează în contracte de împrumut ipotecar atunci când această acțiune este îndreptată împotriva a numeroși profesioniști care au încheiat numeroase contracte de acest tip în decursul unei perioade îndelungate.
- 34 În ceea ce privește, în primul rând, noțiunea de „transparentă” în contextul Directivei 93/13, trebuie amintit că cerința de transparentă a clauzelor contractuale constituie o normă generală aplicabilă redactării clauzelor utilizate în contractele încheiate cu consumatorii. În această privință, articolul 5 din directiva menționată prevede că, în cazul contractelor în care toate clauzele sau o parte a acestora sunt prezentate consumatorului în scris, aceste clauze „trebuie întotdeauna redactate într-un limbaj clar și inteligibil”.
- 35 Conținutul acestei obligații de redactare clară și inteligibilă, care exprimă cerința de transparentă care revine profesioniștilor, nu depinde de tipul de acțiune, individuală sau colectivă, prin care un consumator sau o organizație care are un interes legitim de a-l proteja pe acesta urmărește să își valorifice drepturile recunoscute de Directiva 93/13.
- 36 Prin urmare, jurisprudența rezultată din acțiuni individuale și referitoare la cerința de transparentă poate fi transpusă în cazul acțiunilor colective. În această privință, trebuie amintit că, potrivit jurisprudenței menționate, această cerință nu poate fi redusă numai la caracterul inteligibil al unei clauze pe plan formal și gramatical, ci trebuie, dimpotrivă, să fie interpretată în mod extensiv, întrucât sistemul de protecție pus în aplicare prin Directiva 93/13 se întemeiază pe ideea că un consumator se găsește într-o situație de inferioritate față de un profesionist în ceea ce privește printre altele nivelul de informare [a se vedea în acest sens Hotărârea din 16 martie 2023, Caixabank (Comision de acordare a împrumutului), C-565/21, EU:C:2023:212, punctul 30, precum și jurisprudența citată].

- 37 Cerința respectivă impune, așadar, nu numai ca o clauză să fie inteligibilă pentru consumator din punct de vedere formal și gramatical, ci și ca un consumator mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat să poată fi în măsură să înțeleagă funcționarea concretă a acestei clauze și să evalueze astfel, pe baza unor criterii precise și inteligibile, consecințele economice, potențial semnificative, ale unei asemenea clauze asupra obligațiilor sale financiare (a se vedea în acest sens Hotărârea din 10 iunie 2021, BNP Paribas Personal Finance, C-776/19-C-782/19, EU:C:2021:470, punctul 64 și jurisprudența citată).
- 38 Reiese din cele ce precedă că, în sistemul de protecție instituit prin Directiva 93/13, controlul jurisdicțional al caracterului transparent al clauzelor contractuale nu poate fi limitat numai la clauzele care fac obiectul unor acțiuni individuale. Astfel, nicio dispoziție din această directivă nu permite să se considere că acest control ar fi exclus în ceea ce privește clauzele care fac obiectul unor acțiuni colective, sub rezerva însă a respectării condițiilor prevăzute la articolul 7 alineatul (3) din directiva menționată, și anume ca, atunci când este introdusă împotriva mai multor profesioniști, o acțiune colectivă să fie îndreptată împotriva unor profesioniști din același sector economic, pe de o parte, care utilizează sau recomandă utilizarea acelorași clauze contractuale generale sau a unor clauze similare, pe de altă parte.
- 39 În ceea ce privește, în al doilea rând, examinarea caracterului transparent al unei clauze contractuale, care trebuie efectuată de instanța națională în cadrul unei acțiuni colective, trebuie să se observe că, prin însăși natura sa, această examinare nu poate viza circumstanțe proprii unor situații individuale, ci se referă la practici standardizate ale profesioniștilor.
- 40 Prin urmare, obligația instanței naționale de a verifica, în cadrul unei acțiuni individuale, dacă toate elementele care pot avea efect asupra angajamentului consumatorului respectiv i-au fost comunicate acestuia, ținând seama de împrejurările care însoțesc încheierea contractului vizat și luând în considerare furnizarea, înainte de încheierea acestui contract, a informației privind condițiile contractuale și consecințele acestei încheieri [a se vedea în acest sens Hotărârea din 12 ianuarie 2023, D.V. (Onorarii de avocat – Principiul tarifului orar), C-395/21, EU:C:2023:14, punctele 38 și 39, precum și jurisprudența citată], trebuie să fie adaptată particularităților acțiunilor colective, având în vedere în special natura preventivă a acestora din urmă și independența lor față de orice conflict individual concret, amintite la punctul 31 din prezenta hotărâre.
- 41 Astfel, în cadrul unei acțiuni colective, revine instanței naționale sarcina ca, la aprecierea caracterului transparent al unei clauze contractuale precum o clauză-prag, să examineze, în funcție de natura bunurilor sau a serviciilor care fac obiectul contractelor respective, dacă consumatorul mediu normal informat și suficient de atent și de avizat este în măsură, la momentul încheierii contractului, să înțeleagă funcționarea acestei clauze și să evalueze consecințele economice, potențial semnificative, ale acesteia. În acest scop, instanța amintită trebuie să țină seama de totalitatea practicilor contractuale și precontractuale standard urmate de fiecare dintre profesioniștii respectivi, între care figurează printre altele redactarea clauzei în cauză și poziționarea acesteia în contractele-tip utilizate de fiecare profesionist, publicitatea care s-a făcut în legătură cu tipurile de contracte vizate de acțiunea colectivă, difuzarea ofertelor precontractuale generalizate adresate consumatorilor, precum și orice alte împrejurări pe care instanța respectivă le-ar considera pertinente pentru exercitarea controlului său în ceea ce îl privește pe fiecare dintre părți.

- 42 Referitor, în al treilea rând, la aspectul dacă complexitatea unei cauze, dată de numărul foarte mare de pârâți și de contracte încheiate în decursul unei perioade îndelungate și de multiplele formulări ale clauzelor în discuție, poate împiedica realizarea unui control al caracterului transparent al acestor clauze, este necesar să se observe de la bun început că, așa cum s-a arătat la punctul 38 din prezenta hotărâre, articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13 condiționează exercitarea unei acțiuni colective împotriva mai multor profesioniști de îndeplinirea a două condiții, și anume ca o astfel de acțiune să fie îndreptată împotriva profesioniștilor din același sector economic, pe de o parte, și ca aceștia să utilizeze sau să recomande utilizarea acelorași clauze contractuale generale sau a unor clauze similare, pe de altă parte.
- 43 În ceea ce privește prima dintre aceste condiții, nu se contestă în speță că pârâții din litigiul principal aparțin aceluiași sector economic, și anume cel al instituțiilor de credit. Împrejurarea că acțiunea introdusă în litigiul principal este îndreptată împotriva unui număr considerabil de instituții de credit nu constituie un criteriu pertinent pentru a aprecia obligația care revine instanței naționale de a examina caracterul transparent al unor clauze contractuale similare, în sensul articolului 7 alineatul (3) din Directiva 93/13, în măsura în care, așa cum reiese din această dispoziție, o acțiune colectivă poate fi îndreptată, separat sau împreună, împotriva mai multor profesioniști din același sector. Astfel, complexitatea unei cauze nu poate aduce atingere efectivității drepturilor subiective recunoscute de Directiva 93/13 consumatorilor și care nu pot fi repuse în discuție de provocările de ordin organizațional ridicate de o cauză.
- 44 În ceea ce privește a doua dintre condițiile menționate, trebuie să se constate că revine instanței naționale sarcina de a stabili, cu respectarea dreptului său intern, dacă între clauzele contractuale vizate de o acțiune colectivă există un grad de similitudine suficient pentru a permite exercitarea acestei acțiuni. În această privință, reiese din însuși modul de redactare a articolului 7 alineatul (3) din Directiva 93/13 că nu este necesar ca aceste clauze să fie identice. În plus, o asemenea similaritate nu poate fi exclusă pentru simplul fapt că contractele în care acestea figurează au fost încheiate în momente diferite sau sub imperiul unor reglementări diferite, în caz contrar articolul 7 alineatele (2) și (3) din Directiva 93/13 fiind lipsit de o mare parte a conținutului său și aducându-se astfel atingere efectului util al acestei dispoziții.
- 45 În speță, sub rezerva verificărilor a căror efectuare va reveni instanței de trimitere, rezultă că clauzele-prag utilizate în contractele de împrumut ipotecar în cauză conțin în esență indicarea unei rate minime sub care rata variabilă a dobânzii nu se poate diminua, mecanismul lor de funcționare fiind în principiu același. În consecință, aceste clauze par să poată fi calificate drept „similare” în sensul articolului 7 alineatul (3) din Directiva 93/13.
- 46 Având în vedere tot ceea ce precedă, trebuie să se răspundă la prima întrebare că articolul 4 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13 trebuie interpretate în sensul că permit unei instanțe naționale să efectueze controlul caracterului transparent al unei clauze contractuale în cadrul unei acțiuni colective îndreptate împotriva a numeroși profesioniști din același sector economic și care vizează un număr foarte mare de contracte, în măsura în care aceste contracte conțin aceeași clauză sau clauze similare.

Cu privire la a doua întrebare

- 47 Prin intermediul celei de a doua întrebări, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolul 4 alineatul (2) și articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13 permit unei instanțe naționale sesizate cu o acțiune colectivă îndreptată împotriva a numeroși profesioniști din același sector economic și care vizează un număr foarte mare de contracte să efectueze controlul

caracterului transparent al unei clauze contractuale întemeindu-se pe percepția consumatorului mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat, atunci când aceste contracte se adresează unor categorii specifice de consumatori, iar această clauză a fost utilizată o perioadă foarte lungă, în care gradul de cunoaștere a acesteia a evoluat.

- 48 În această privință, este necesar să se arate că, astfel cum reiese dintr-o jurisprudență constantă și după cum s-a amintit la punctul 37 din prezenta hotărâre, caracterul transparent al unei clauze contractuale și măsura în care această clauză permite înțelegerea funcționării sale și evaluarea consecințelor sale economice, potențial semnificative, sunt examinate luând în considerare percepția consumatorului mediu, definit ca fiind normal informat și suficient de atent și de avizat [a se vedea în acest sens în special Hotărârea din 20 septembrie 2017, *Andriciuc și alții*, C-186/16, EU:C:2017:703, punctul 51, și Hotărârea din 20 aprilie 2023, *Ocidental – Companhia Portuguesa de Seguros de Vida*, C-263/22, EU:C:2023:311, punctul 26, precum și jurisprudența citată].
- 49 În mod analog cu noțiunea generică de „consumator”, în sensul articolului 2 litera (b) din Directiva 93/13, care are un caracter obiectiv și este independentă de cunoștințele și de informațiile concrete de care persoana în cauză dispune în mod real (a se vedea în acest sens Hotărârea din 21 martie 2019, *Pouvin și Dijoux*, C-590/17, EU:C:2019:232, punctul 24 și jurisprudența citată), utilizarea unui criteriu de referință abstract pentru controlul caracterului transparent al unei clauze contractuale permite să se evite ca acest control să depindă de întrunirea unui ansamblu complex de factori subiectivi care sunt dificil sau chiar imposibil de stabilit.
- 50 Așa cum a arătat în esență doamna avocată generală la punctul 83 din concluzii, din moment ce, în cadrul unei acțiuni individuale, cunoștințele specifice pe care un consumator trebuie să le dețină nu sunt de natură să justifice vreo discrepantă în raport cu nivelul de cunoștințe al consumatorului mediu, caracteristicile individuale ale diferitelor categorii de consumatori nu pot, cu atât mai puțin, să fie luate în considerare în cadrul unei acțiuni colective.
- 51 În speță, instanța de trimitere arată că, din cauza numărului considerabil de profesioniști care au încheiat contracte de împrumut ipotecar, a repartizării lor geografice pe întreg teritoriul național, precum și a perioadei lungi de utilizare a clauzelor-prag, în care au intervenit reglementări succesive, acțiunea colectivă din litigiul principal privește categorii specifice de consumatori dificil de regrupat, și anume în special consumatori care au preluat împrumuturi încheiate de dezvoltatori imobiliari, consumatori care fac parte din programe de finanțare a locuințelor sociale sau de acces la locuințe publice în funcție de anumite categorii de vârstă sau chiar consumatori care au avut acces la împrumuturi în regim special ca urmare a profesiei lor.
- 52 Or, este necesar să se observe că tocmai eterogenitatea publicului vizat, din cauza căreia este imposibil să se examineze percepția individuală a tuturor indivizilor care compun acest public, este cea care face necesară recurgerea la ficțiunea juridică a consumatorului mediu, care constă în înțelegerea acestuia din urmă ca fiind una și aceeași entitate abstractă a cărei percepție globală este relevantă în vederea examinării sale.
- 53 În consecință, în cadrul analizei sale cu privire la caracterul transparent al clauzelor-prag la momentul încheierii contractelor de împrumut ipotecar în cauză, va reveni instanței de trimitere sarcina de a se întemeia pe percepția consumatorului mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat, independent de diferențele care există între fiecare consumator individual cărui i se adresează contractele în cauză, în special în ceea ce privește gradul de cunoaștere a clauzei-prag, nivelul veniturilor, vârsta sau activitatea profesională. Împrejurarea că aceste contracte se

adrează unor categorii specifice de consumatori nu este de natură să conducă la o concluzie diferită. Astfel, pentru a examina caracterul transparent al clauzelor care figurează în condițiile generale ale tuturor acestor contracte și a căror funcționare este în esență identică, acestea constând în limitarea scăderii ratei variabile a dobânzii dincolo de un anumit nivel, o instanță națională nu se poate întemeia pe percepția unui consumator mai puțin avizat decât a consumatorului mediu, nici pe cea a unui consumator mai avizat decât acesta [a se vedea în acest sens Hotărârea din 21 septembrie 2023, mBank (Registrul polonez al clauzelor ilicite), C-139/22, EU:C:2023:692, punctul 66].

- 54 Cu toate acestea, nu se poate exclude *a priori* ca, din cauza intervenției unui eveniment obiectiv sau a unui fapt notoriu precum o modificare a reglementării aplicabile sau o evoluție jurisprudențială larg difuzată și dezbătută, instanța de trimitere să considere că percepția globală a consumatorului mediu cu privire la clauza-prag s-a modificat în perioada de referință și i-a permis acestuia din urmă să conștientizeze consecințele economice, potențial semnificative, determinate de această clauză.
- 55 Într-o asemenea situație, Directiva 93/13 nu se opune să se țină seama de evoluția în această perioadă a percepției consumatorului mediu, nivelul de informare și de atenție al acestuia putând astfel să depindă de momentul încheierii contractelor de împrumut ipotecar. Cu toate acestea, instanța de trimitere trebuie să aplice această posibilitate în temeiul unor elemente concrete și obiective care dovedesc existența unei asemenea modificări, pe care simpla trecere a timpului nu este suficientă pentru a o prezuma.
- 56 În speță, astfel cum reiese din dezbaterile desfășurate în ședința desfășurată în fața Curții, evenimentul obiectiv sau respectivul fapt notoriu ar putea consta în prăbușirea ratelor dobânzii, caracteristică a anilor 2000, care a condus la aplicarea clauzelor-prag și, prin urmare, la conștientizarea consumatorilor cu privire la efectele economice ale acestor clauze ori în pronunțarea hotărârii nr. 241/2013 a Tribunal Supremo (Curtea Supremă) din 9 mai 2013, care a constatat lipsa caracterului transparent al clauzelor menționate. Va reveni instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă, în vederea efectuării controlului caracterului transparent al aceluiași clauze, această prăbușire a ratelor dobânzii sau pronunțarea acestei hotărâri au putut determina o schimbare, de-a lungul timpului, a nivelului de atenție și de informare al consumatorului mediu la momentul încheierii unui contract de împrumut ipotecar.
- 57 Având în vedere tot ceea ce precedă, trebuie să se răspundă la a doua întrebare că articolul 4 alineatul (2) și articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13 trebuie interpretate în sensul că permit unei instanțe naționale sesizate cu o acțiune colectivă îndreptată împotriva a numeroși profesioniști din același sector economic și care vizează un număr foarte mare de contracte să efectueze controlul caracterului transparent al unei clauze contractuale întemeindu-se pe percepția consumatorului mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat, atunci când aceste contracte se adresează unor categorii specifice de consumatori, iar această clauză a fost utilizată o perioadă foarte lungă. Cu toate acestea, dacă în această perioadă percepția globală a consumatorului mediu cu privire la clauza menționată s-a modificat ca urmare a intervenției unui eveniment obiectiv sau a unui fapt notoriu, Directiva 93/13 nu se opune ca instanța națională să efectueze acest control ținând seama de evoluția percepției acestui consumator, percepția relevantă fiind cea existentă la momentul încheierii unui contract de împrumut ipotecar.

Cu privire la cheltuielile de judecată

58 Întrucât, în privința părților din litigiul principal, procedura are caracterul unui incident survenit la instanța de trimitere, este de competența acesteia să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților menționate, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Camera a patra) declară:

1) Articolul 4 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13/CEE a Consiliului din 5 aprilie 1993 privind clauzele abuzive în contractele încheiate cu consumatorii

trebuie interpretate în sensul că

permit unei instanțe naționale să efectueze controlul caracterului transparent al unei clauze contractuale în cadrul unei acțiuni colective îndreptate împotriva a numeroși profesioniști din același sector economic și care vizează un număr foarte mare de contracte, în măsura în care aceste contracte conțin aceeași clauză sau clauze similare.

2) Articolul 4 alineatul (2) și articolul 7 alineatul (3) din Directiva 93/13

trebuie interpretate în sensul că

permit unei instanțe naționale sesizate cu o acțiune colectivă îndreptată împotriva a numeroși profesioniști din același sector economic și care vizează un număr foarte mare de contracte să efectueze controlul caracterului transparent al unei clauze contractuale întemeindu-se pe percepția consumatorului mediu, normal informat și suficient de atent și de avizat, atunci când aceste contracte se adresează unor categorii specifice de consumatori, iar această clauză a fost utilizată o perioadă foarte lungă. Cu toate acestea, dacă în această perioadă percepția globală a consumatorului mediu cu privire la clauza menționată s-a modificat ca urmare a intervenției unui eveniment obiectiv sau a unui fapt notoriu, Directiva 93/13 nu se opune ca instanța națională să efectueze acest control ținând seama de evoluția percepției acestui consumator, percepția relevantă fiind cea existentă la momentul încheierii unui contract de împrumut ipotecar.

Semnături